

Ü L K Ü

HALKEVLERİ VE HALKODALARI DERGİSİ

SAYI : 39

MART 1950

CİLT : IV

Müneccim Başî Ahmet Dede Efendi

M. Şakir ÜLKÜTAŞIK

XVII. yüzyılın tanınmış bir âlim ve tarihçisi olan Ahmet Dede Efendi, 1041 yılında (30 Temmuz 1631 - 19 Temmuz 1632) Selânik'de doğdu. Babası, Konya Ereğli'sinden Lûtfullah adında bir çulha olup, memleketlerine eşkiyanın fazla sarkıntılık etmesi üzerine Selânik'e göçerek orada yerleşmişti.

Küçük Ahmet, önce babasının dükânında çalıştı. Fakat büyüdükçe ilme, tahsile karşı gönlünde yenilmez bir arzu duyduğundan çulhalığı bıraktı, Selânik Mevlevî Tekkesi şeyhi Mehmet Efendi'ye intisap ederek mevlevî oldu. Derviş Ahmet, şeyhinin yanında batınî ilimleri okurken, zamanının klâsik ilimlerini de öğrenmek için; Selânik müftüsü Abdullah Efendi'den ders aldı ve bu zattan Telhis'e kadar okudu.

Yirmi dört yaşlarında iken, şeyhinden izin alarak, İstanbul'a geldi. Galata Mevlevî tekkesi şeyhi Arzî Dede'nin yanında kaldı. Bu sırada bilgisini genişletmek, yüksek din ilimlerini de öğrenmek maksadıyla, Minkarizâde Yahya Efendi'den, Geredeli İbrahim Efendi'den, Ahmet Nahlî'den Tefsir, Hadis vesaire okudu. Daha sonra, Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhi Halil Dede Efendi'ye intisap ederek on, on beş yıl kadar onun hizmetinde bulundu. Halil Dede Efendi'den de Mesnevî, Tefsir, Hadis, Fıfih, Usul ve Maanî okudu.

İlmin her dalında olgunlaşmak isteyen Ahmet Efendi, devrinin müsbet ilimlerini (olumlu bilimlerini) de öğrenmek istiyordu. Bu arzu ile Dersiâm Salih Efendi'den Hikmet, Mantık ve kendinden önce müneccimbaşı olan Mehmet Efendi'den de Hey'et (astronomi), Nücûm (astroloji) ve riyaziye (Matematik) gibi bilimleri mükemmelen okudu. Ahmet Efendi, bununla da kalmıyarak, devrinin en tanınmış bir hekimi olan Salih Efendiden tıp ve tabii bilimleri öğrendi. Birçok mevlevî ileri gelenleri gibi o da, klâsik musikiyi çok iyi biliyordu.

Ahmet Efendi, kendisinden matematik ve astroloji okuduğu müneccimbaşı Mehmet Efendinin ölümü üzerine (23 haziran 1667), onun yerine müneccimbaşılı-

ğa tayin edildi. Müneccimbaşı Ahmet Efendi, IV. (Avcı) Mehmed'in yanında büyük bir itibara mazhar oldu. IV. Mehmed, kendisine son derece itimat ederdi. Ahmet Efendi, nezaketi, güzel sözlülüğü, geniş bilgisi ile girdiği, bulunduğu çevre içinde herkes tarafından sevilen bir şahsiyet oldu. Ahmet Dede, IV. Mehmed'in tahttan indirilmesine kadar (1687) onun hem müneccimbaşılığını, hem de müsahepliğini yaptı. II. Süleyman'ın tahta geçmesi üzerine, Ahmet Dede, Mısır'a sürüldü ve elinden arpalıkları da alındı. Yerine "Arapzade Mehmet Efendi" müneccimbaşı oldu.

Ahmet Dede Efendi, 1691 de Haç maksadıyla Mısır'dan Mekke'ye gidip, iki yıl buradaki mevlevî şeyhliğini yaptı. 1693 te de, Medine'ye gidip, altı yıl (mücavir) olarak orada kaldı. Bu sırada Tefsir, Hîdâye ve Ekmel okuttu. 1700 de tekrar Mekke'ye döndü. Hicaz'da bulunduğu bu sıralarda devlet tarafından yine İstanbul'a ve eski memuriyetine çağrıldıysa da, yaşlılığını ve yolculuğun zahmetlerine dayanmayacağını ileri sürerek bu daveti kabul etmedi. Nihayet Mekke'de, mevlevî şeyhi iken, 28 Şubat 1702 (30 Ramazan 1113) de öldü. Öldüğü zaman 73 yaşındaydı. Peygamberin zevcelerinden Hatice'nin ayak ucundaki mevlevî mezarlığına görüldü. Müneccimbaşı Ahmet Dede'nin Mustafa adında bir oğlu olup, bu da 23 aralık 1711 de müneccimbaşı olmuştur. (Ölümü: 1722).

Müneccimbaşı Ahmet Dede, büyük ve değerli bilginlerimizdendir. Devrinin bütün islâmî bilimlerinden başka tabii bilimler, tıp, matematik, hey'et (astronomi) ve klâsik musikiye de yakından vâkıftı. Hele nücûm (astroloji) alanında pek mahirdi. Bu itibarla Müneccimbaşı'ya tam anlamıyla devrinin ansiklopedik bir bilgini olarak sayabiliriz.

Ahmet Dede Efendi, arapça ve farsçayı konuşmağa muktedir olduktan başka türkçe, arapça, farsça şiirler de yazardı. Türkçe şiirlerinde "Âşık" mahlâsını kullanırdı. Bu itibarla bazı kitaplar onun adını *Derviş Ahmet Âşık-ul Mevlevî* suretinde kaydederler.

Ahmet Dede Efendi, bilgin olduğu kadar da çok zarif, nükteci bir adamdı. Her toplantıda güzel sözler, nükteler yapar; bir toplantıda söylediğini diğer bir toplantıda tekrarlamazdı. Bir gün IV. Mehmed'in, kendisine: "Ahmet Dede! şeyhiniz merhumun hiç kerametini gördün mü? Söyle de dinleyelim" demesi üzerine: "Şevketli Efendim! şeyhime bu keramet yetişmezmi ki, benim gibi hakir bir dervişi, devletli efendim gibi yüce bir padişahın meclisi şerefine nail edip yüksek huzurunuza erişti." suretinde cevap vererek hoşla gitmiş, padişahın ihvanlar almıştır. IV. Mehmed, lâtifeyi, nükteyi çok sevdiği için Ahmet Dede, meşhur Acem letaif yazarı "*Ubeyd-i Zâkânî*" nin eserini Türkçeye çevirip, padişaha sunmuştur.

Müneccimbaşı Ahmet Dede, zamanın ilimlerini iyiden iyiye bilmesine, âlim, şair olmasına rağmen daha çok bir tarihçi olarak tanınır. Onun, aşağıda bahis konusu edeceğimiz, *Sahâif-ül - Ahbâr* çok iyi bir çalışma ve araştırmanın mahsulü olup, öteki eserlerinden daha üstündür. Münecimbaşı, Osmanlı tarihçileri arasında umumî tarih yazarların en değerlilerinden biridir. O, bu büyük ve değerli tarihinden dolayı Avrupa müsteşrikleri arasında da tanınan ünlü bir sima olmuştur.

Ahmet Dede'nin şiirlerini kapsıyan "*Divân*"ı ile beraber (tefsire, ahlâka, mantıka, hendese (geometri) ye, tıp ve musikiye dair on üç eseri vardır. Bu eserlerinin tarihi de dahil olmak üzere, bir kısmını - o devrin bir bilim dili sayılan - arapça ile yazmıştır. Burada, kendisinin daha çok bir tarihçi olarak tanınması dolayısıyla meşhur "*Sahâif-ül - Ahbâr fî Vakayî - ül - A'sâr*" veya "*Câmi - üt - Düvel*" adındaki ünlü tarihinden bahisle iktifa edeceğiz.

"*Sahâif-ül - Ahbâr*" yahut "*Câmi - üt - Düvel*", arapça yazılmış bir umumî tarihidir. Eserin, en geniş tutulmuş kısmı islâm, Türk devletlerinin tarihidir. Yani kitapta, islâm tarihi ile islâmiyetten sonraki Arap ve Türk devletlerinin tarihi hem tafsilli, hem de iyi yazılmıştır. Ahmet Dede'nin tarih'ine, yukarıki iki addan hangisini koyduğunu kat'i olarak bilemiyoruz. Elde bulunan yazmalardan çoğunun başlangıçta "*Câmi - üt - Düvel*" yazılıdır. Buna karşılık, Topkapı sarayı kitaplığında (III. Ahmed kitapları arasında) bulunan yazma nüshanın önsözünde eserin adı "*Sahâif-ül - Ahbâr fî Vakayî - ül - Asâr*" olarak kayıtlıdır. Türkçe çevirmesinde de "*Sahâif-ül - Ahbâr*" adını taşıması dikkate

değer. Bugün bir kısım tarihçilerimizin fikri, eserin adının "*Sahâif-ül - Ahbâr*" olduğu merkezindedir.

Müneccimbaşı Tarih'ine, tarih sözünün anlamı, tarih biliminin tarifi, konusu, amacı ve bir tarihçide bulunması gereken şartlarla başlar; dünyanın yaratılışıyla tarihe girer, peygamberlerin kıssalarından bahseder, ondan sonra da 1672 (1083) yılına kadar geçen tarihi olayları kaydeder. Eserde, Avrupa tarihine ait olan bilgiler pek sathidir. "*Sahâif-ül - Ahbâr*", yazarın ifadesine göre, başlıca, kırk yedisi arapça, on yedisi farsça, sekizi türkçe olmak üzere yetmiş iki kaynaktan faydalanılmak suretiyle yazılmıştır. Arapça kaynakları arasında tanınmış birtakım arap tarihçilerinin eserleri olduğu gibi, farsça kaynakları arasında da en mühim ve meşhur tarih eserleri bulunmaktadır. Türkçe kaynakları ise, Aşıkpaşâde, Ruhî tarihi, Tacüttevârih, Künh-ül - Ahbâr ve Fezleke gibi tanınmış eserlerdir.

Müneccimbaşı'nın yalnız türkçe kaynakları bile, bugün için oldukça önemlidir. Çünkü, kaynakları arasında bulunan Âli'nin Künh-ül - Ahbâr'ının ancak bir kısmı basılmış olduğu gibi, Ruhî Tarihi de İstanbul'un hiç bir kitaplığında nüshası bulunmayan nadir kitaplardan biridir. Bundan başka kendisi, devlet ricalinden olmak dolayısıyla, Tarih'ine görüp işittiği olayları da kaydetmiştir.

Sahâif-ül - Ahbâr'ın Topkapı sarayı, Esat Efendi, Nurosmaniye, Hamidiye ve Bayazıt Umumî kitaplıklarıyla Edirne'de Selimiye, Kayseri'de Raşit Efendi ve Kahire'de Kral kitaplıklarında da yazma birer nüshası bulunmaktadır.

Arapça yazılmış olan *Sahâif-ül - Ahbâr*, III. Ahmed zamanında damat Nevşehirli İbrahim Paşanın emriyle türkçeye çevrilmiştir. *Sahâif-ül - Ahbâr*'ın bu tercümesi, 1868 (1285) de, üç cilt halinde İstanbul'da Matbaa-i Âmire'de basılmıştır. Eserin, birinci cildinin birinci sayfasında bu çevirmenin şâir Nedim tarafından yapıldığı yazılıdır. Nedim, bu tarihi 1720 nisanında türkçeye çevirmeğe başlamış ve 1730 mayısında, on yıllık bir çalışmadan sonra, bitirmiştir. Burada şu noktayı da işaret etmek lâzımdır ki, Nedim'in bu çevirmesi tam değildir. Kitabın büyük bir kısmı kısaltılarak türkçeye çevrilmiştir. Nedim, önemli gördüğü (meselâ: Abbasilerle Osmanlılara ait) kısımları aynen tercüme etmiştir.

Şimdiye kadar Şâir Nedim'in çevirmesi olarak kabul edilen ve eserin başındaki ibareden de böyle olduğu anlaşılan

"*Sahâif-ül-Ahbâr*"ın, yalnız Nedim değil, Nedim'in de katıldığı bir heyet tarafından çevrildiğini söyleyen bir kaynak vardır. Bu kaynak da, Dayezâde Mustafa Efendi'nin "Selimiye" adlı eseridir. (1). Bu eserin önsözü hamisinde şöyle denilmektedir: Müneccimbaşı Tarihi, maktul İbrahim Paşa'nın tenbihi ile Vehbi, Neyli, Mustafa Reis, Ruhî, Raşit, Çelebizade, Râzi, İlmî, Subhi, Müstakimzade Mustafa Vefa, Sırkâ'tibi Hıfzı efendilerle daha bunlar gibi haccêandan ve ulemadan birtakım

(1) Bu eserin, 1769 (1183) de Müstakimzade Süleyman Sadettin Efendi'nin el yazısıyla kopye edilmiş bir nüshası, Esat Efendi kütaphında 2283 numarada saklıdır.

erbab-ı danîşe taksim olunmuş ve bir haftada tercüme bitirilmıştır. Kitabın ilk kısmı Nedim tarafından, selis bir şekilde, tercüme edildiği için mütercimi Şair Nedim olarak tanınmıştır.

Sahâif-ül-Ahbâr'ın, Osmanlılara ait kısmı, arapçasından aynen çevrildiği için önemlidir. Nuruosmaniye kütaphında 3129 numaradaki yazma, bunun yalnız Osmanlılara ait kısmının çevirmesi olup, iki yüz elli iki yapraktır. Eski Kitaphklar Genel Müdürü rahmetli Hasan Fehmi Turgal, *Sahâif-ül-Ahbâr*'ın Anadolu Selçukilerine ait olan bölümünü tamamen türkçeye çevirerek bir broşür halinde yayınlamıştır. (Türkiye Basımevi, İstanbul 1935).